

Applying George Dumzil's triple theory to the topic of agriculture in Shahnameh

Omid Massoudifar^۱

Assistant Professor, Payame Noor University, Iran

Recived: Accept:

Abstract

Literature is a reflection of the social and economic situation in every era. Shahnameh as the national epic of Iran in the last two centuries was first subjected to scientific researches in the fields of linguistics, literature, and manuscripts, and then historical, social, and cultural research aspects were also added to these studies. Shahnameh can be used as a source to recognize the economic situation of ancient times and the end of the fourth century, which is the time when this work was written. In this research, agriculture, agriculture and the class of farmers are examined throughout the Shahnameh, and the research method is comparative-analytical and the method of collecting library-documentary information. According to George Dumzil's theory of three actions, it has been shown that agriculture and the class of farmers in Iranian mythology are under the third action, which reflects wealth, fertility and health. In the Shahnameh, agriculture is valued more than other occupations, and the class of farmers was of great importance. In the Shahnameh and historical texts, spreading cultivation and helping to

^۱ . omassoudifar@pnu.ac.ir

develop agricultural lands and supporting farmers in the event of losses and disasters are among the duties of governments in the ancient era.

Key words: Shahnameh, Three way theory, Social Classes, Dumézil, Agriculture.

Extended Abstracts

۱. Introduction, literature review and methodology

The Shahnameh, as the national epic of Iran, has two mythological and historical parts, which are the focus of many researches in the fields of Iranian studies, history, literature, culture, etc. This work is a source for recognizing the economic situation of ancient times and the end of the fourth century. The sources of Hakim Tous in the creation of this work are the Shahnameh of Abu Mansoori, the God of Names of the Sassanid period, and also oral narratives. According to George Dumézil's theory of three actions, it has been shown that agriculture and the class of farmers in Iranian mythology are under the third action, which reflects wealth, fertility and health. In this research, the topic of agriculture in Ferdowsi's Shahnameh is analyzed by using the written sources of ritual-mythology of ancient Iran as well as the application of the French mythologist and linguist Dumézil's theory. Myths and epics reflect the spirit, pasts, failures, victories, hopes and utopias and the history of nations and nations, which are narrated in a part of it with extraordinary and superhuman shaping of the narrative over time. The questions of this research are: ۱- What is the reflection of farmer and farmer in Shahnameh? ۲- How is the intertextual relationship between the subject of the research and the previous or simultaneous texts of the Shahnameh? ۳- Does George Dumézil's three-act model apply to the structure of classes in Shahnameh and agriculture? In this research, the problem of researching the place of farming and agriculture in the text of the Shahnameh and, accordingly, in the world of sources of the Shahnameh, is the comparative-analytical research method and the

method of collecting library-documentary information. The version of the Shahnameh used in this research is the correction of Ustad Jalal Khalghi Mutlaq (۴ volumes) published by Sokhon Publications (۲۰۱۴)

۲. Discussion

New comparative research about the Shahnameh and the social situation (at the time of the composition of the work or the reference time of the work itself) is at the beginning and the results of this research can be used by researchers in this regard. Each myth contains several layers: reality, meta-reality (superhuman and meta-material aspects of the story), historical and meta-historical expression, education, punishment and finally ideals, which form the narrative system of the epic and the Myth with a dynamic connection. The division and stratification of society occurs several times in the mythological part of Shahnameh. For the first time, Jamshid did this and then Feridun Shah renewed this classification after the victory over Zahhak and due to the chaos of the classes at that time. The triple pattern of Dumusil's actions can be seen in the division of classes and specifying the duties of each class (based on rulership, valor and production). The three classes of priests, warriors and farmers were the main classes of the society, and later, the classes of nobles, craftsmen and teachers were added to these classifications, especially in the Sassanid period. According to Zoroastrian texts, the society's economy is based on agriculture, and he himself emphasized on cultivation. After reaching puberty, young people are obliged to form a family in order to fight with the devil by farming. Ferdowsi himself belonged to the peasant class of Tus region and was also engaged in agriculture. In the year ۴۰۱ A.H. due to the extreme cold in Khorasan, agricultural products were damaged and the region suffered from famine the following year. Tus region also suffered from this severe cold, snow and especially hail and finally famine in the following year. Ferdowsi brings the effects and damage of this cold, in the story of the death of Yazdgerd III in Merov, by expressing sadness and complaining about the change of times. In ancient Iran, the economy was based on agriculture, and the spread of agriculture was honored and promoted by

the religion of Mazdisna, it was considered one of the duties of the people and it was forbidden to violate it. The cultivator class was known as an independent and separate class. Plants, water and earth were respected in Zoroastrian religious texts, which are rooted in its previous rituals (including the Mehri ritual). The reflection of the pattern of the division of society based on the triple pattern of gods in the Indo-European and Indo-Iranian tribes can be seen in the form of the triple stratification of the ruling class, soldiers and peasants in Iranian society in the mythological and pre-Sasanian era, which is also reflected in the Shahnameh. This trinity is also a symbol of the completeness of the number three in the beliefs of these tribes. Shahnameh, as a national epic of Iranians, which was formed based on ancient texts, especially during the Sassanid era, is a reflection of honoring the farmers and the peasant class. During the battles, they tried not to damage the agricultural lands on both sides of the conflict. Abandoning agriculture and leaving the working class has been strongly criticized by farmers

۳. Results

According to Dumzil theory, Indo-European and Indo-Iranian myths have been formed in the form of triads that have action, which forms the functional structure of myths as well as the cultural structure reflected from those structures in society. These three actions are: governance and ritual, warfare and power, fertility and abundance. The number three in mythology is usually a symbol of completeness, abundance and perfection. In the texts of Mazdasena religion and the mythological part of the Shahnameh, in addition to these three main actions, other triads can be observed, which can be directly or indirectly related to these three actions or be in conflict with the triad. These three symbols usually do not deteriorate in the contradictions between themselves and in some way they are manifested in the later stages of the story or myth. The story of the kingdom of Bahram Gur contains the most verses related to agriculture. According to the Shahnameh, the duties of governments are to support the farming class (especially during financial losses due to drought, locust attack, and wars) and to

encourage people to expand cultivation in barren lands, and during battles, they tried to reach the agricultural lands of both sides. Conflict does not hurt.

Key words: Shahnameh, Three way theory, Social Classes, Dumezil, Agriculture.

تطبيق نظريه سه گانه ژرژدومزيل بر موضوع کشاورزي در شاهنامه

اميد مسعودي فر^۲

استاديار گروه کشاورزي، دانشگاه پیام نور، ايران

تاريخ دريافت: تاريخ پذيرش:

چکیده

ادبيات بازتاب وضعيت اجتماعي و اقتصادي در هر عصري است. شاهنامه به عنوان حماسه ملي ايران در دو قرن اخير ابتدا مورد پژوهشهاي علمي در زمينه هاي زبانشناسي، ادبي، نسخه شناسي قرار گرفت و سپس جنبه هاي پژوهشي تاريخي، اجتماعي و فرهنگي نيز به اين بررسي ها افزوده شد. شاهنامه مي تواند به عنوان منبعي براي بازشناسي وضعيت اقتصادي دوران باستاني و نيز اواخر سده چهارم يعني زمان سرايش اين اثر باشد. در اين تحقيق امر برزيگري، کشاورزي و طبقه کشاورزان در سرتاسر شاهنامه مورد بررسي قرار گرفته و روش پژوهش تطبيقي- تحليلي و شيوه گردآوري اطلاعات کتابخانه اي- اسنادي است. بر اساس نظريه سه کنشي (سه بني) ژرژ دوموزيل نشان داده شده است که کشاورزي و طبقه کشاورزان در اساطير ايران ذيل کنش سوم که بازتاب ثروت، باروري و سلامت قرار مي گيرند. در شاهنامه به امر برزيگري بيش از ساير مشاغل ارج نهاده شده است و طبقه کشاورزان از اهميت بالايي برخوردار بودند. بر شاهنامه و متون تاريخي اشاعه کشت و زرع و کمک براي آباد کردن زمين هاي زراعي و حمايت از برزيگران در مواقع بروز خسارات و بلايا از وظائف حکومت ها در دوران باستاني منابع شاهنامه شمرده مي شده است.

واژه هاي کليدي: شاهنامه، کنش هاي سه گانه، طبقات اجتماعي، دوموزيل، کشاورزي.

۱. مقدمه

شاهنامه بعنوان حماسه ملی ایران هم دارای دو بخش اسطوره ای و تاریخی است که محور پژوهش های زیادی در زمینه های ایرانشناسی، تاریخ، ادبیات، فرهنگ و... است. این اثر منبعی برای بازشناسی وضعیت اقتصادی دوران باستانی و نیز اواخر سده چهارم باشد. منابع حکیم طوس در آفرینش این اثر شاهنامه ابومنصوری، خدای نامه های دوره ساسانی و نیز روایت های شفاهی برآورد می گردد (آیدانلو، ۱۳۸۳: ۸۶، نحوی، ۱۳۸۴: ۳۲-۳۹).

در جغرافیای اساطیری باستان ممالک به هفت اقلیم یا هفت کشور تقسیم می شود که بخش مرکزی و اصلی آن «ایران شهر^۱ یا چهارم کشور» نامیده می شود (ابورحان بیرونی، ۱۳۶۳: ۱۹۶). آفرینش زمین و هفت اقلیم در آغاز دوره سه هزار سال دوم تاریخ اساطیری انجام می پذیرد (آموزگار، ۱۳۹۱: ۴۷). بندهش درباره آفرینش زمین چنین بیان می کند:

هنگامی که تیشتر آن باران را ساخت که دریاها از او پدید آمدند، زمین به اندازه نیمه ای در میان و شش پاره دیگر در پیرامون آن قرار گرفت، دارای زیر و زبر و بلندی و نشیب بشد..... آن را که میان ایشان و به اندازه ایشان است، خونیرس خوانند (فرنبغ دادگی، ۱۳۹۰: ۷۰).

بر اساس متون کهن زرتشتی ایران ویج (خاستگاه ایرانیان) است که و در پاره میانه زمین (خونیرس)

قرار دارد:^۲

نخستین سرزمین و کشور نیکی که من-اهوره مزدا- آفریدم، «ایران ویج» بود بر کرانه ای رود دایتیای نیک.... (مجموعه اوستا، وندیداد، فرگرد ۱ فقره ۱۳۸۵، ۳: ۶۵۹).

تبع در تحقیقات تاریخ کشاورزی ایران و حفاریهای انجام شده در مناطق شوش، سیلک کاشان، جیرفت، تخت جمشید، علی خوش دهلران، نشان دهنده وجود جوامع بزرگ کشاورزی بین بازه زمانی ۸۰۰۰ تا ۵۰۰۰ سال قبل از میلاد در نجد ایران است (مسعودی فر، ۱۳۹۶: ۴۷).

در این پژوهش با استفاده از منابع مکتوب آیینی - اسطوره ای ایران باستان و نیز کاربرست نظریه دومزیل، اسطوره شناس و زبانشناس فرانسوی، به تحلیل موضوع کشاورزی در شاهنامه فردوسی پرداخته می شود. پرسش های این تحقیق عبارتند از:

۱- بازتاب کشاورز و برزیگری در شاهنامه چگونه است؟

۲- رابطه بینامتنی موضوع تحقیق با متون قبل یا همزمان شاهنامه به چه نحو است؟

۳- الگوی سه کنشی ژرژ دومزیل بر ساختار طبقات در شاهنامه و امر کشاورزی تطبیق دارد؟

روش پژوهش تطبیقی- تحلیلی و شیوه گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای- اسنادی است. نسخه شاهنامه مورد استفاده در این تحقیق، تصحیح استاد جلال خالقی مطلق (۴ جلدی) منتشر شده بوسیله انتشارات سخن (۱۳۹۴) است.

۱-۱. پیشینه پژوهش

بهرامی (۱۳۳۰) به «جایگاه کشاورزی و تاریخ آن در دوران باستان» پرداخت. گرامی (۲۰۱۱) «گل و گیاه و تشبیهات مربوط به آن را در ابیات شاهنامه» تبیین نمود. «تحولات اقتصادی در شاهنامه» بوسیله پیامنی (۱۳۸۷) گزارش می‌گردد که در آن تحقیق به وضعیت زیست اقلیمی موجود در شاهنامه توجه دارد. واحد دوست (۱۳۸۷) به «بن مایه‌ها و جنبه‌های مینوی گیاهان» بخصوص درختان را مورد بررسی قرار داده است.

زارعی (۱۳۹۸) در بررسی «شخصیت گرشاسب، سه بزه او» را ذیل نظریه سه کنشی دومزیل، تحلیل و تفسیر می‌کند.

«تحلیل اسطوره ایزد گیاهی و الهه باروری» در اسطوره توفان ایرانی بوسیله اکبری (۱۳۹۸) مورد پژوهش قرار گرفته است. آیدانلو (۱۳۹۳) «تطبیق اسفندیار با یکی از ایزدان گیاهی» را بررسی کرد و مرنندی (۱۳۹۴) «نمادها و رمزهای گیاهی» در شاهنامه فردوسی را شرح می‌کند. کریم زاده (۲۰۱۷) به «بررسی ساختاری ابزار کشاورزی و دامپروری در شاهنامه» می‌پردازد. تطبیق «داده‌های باستانشناسی پیدایش کشاورزی در ایران با تاریخ اساطیری و باستانی» توسط مسعودی فر (۱۳۹۹) انجام پذیرفت. حلبی (۱۳۹۹) «کاربست نظریه کنش گرایانه دومزیل را در داستان رستم اسفندیار» بررسی کرد و بر تطابق آن با داستان فوق تاکید نمود. همانطور که مشاهده می‌شود تحقیقات تطبیقی جدید درباره شاهنامه و وضعیت اجتماعی (در زمان سرایش اثر و یا زمان ارجاعی خود اثر) در آغاز راه است و نتایج این پژوهش نیز می‌تواند در این امر مورد استفاده محققان قرار گیرد.

۱-۲. مبانی نظری پژوهش

اسطوره‌ها و حماسه‌ها بازتاب روح، گذشته‌ها، ناکامی‌ها، پیروزی‌ها، آمال و آرمانشهر (اتوپیا) و تاریخ اقوام و ملت‌ها هستند که در بخشی از آن با شکل‌دهی خارق‌العاده و فرا بشری روایت در طول زمان، نقل می‌شوند. هر اسطوره حاوی چندین لایه است: واقعیت، فراواقعیت (جنبه‌های فرابشری و فرامادی داستان)، بیان تاریخی و فرا تاریخی، تعلیم، تبه و در نهایت آرمان که با پیوندی پویا (دینامیک) یکدیگر نظام روایی حماسه و اسطوره را شکل می‌دهند. در این ساختار حماسه و اسطوره‌ای، واقعیت با فراواقعیت، مکان با فرا مکان، زمان با فرا زمان در هم می‌آمیزند و هدف تعلیم، عبرت، اندازو امید به خوانندگان یا شنوندگان

است.^۳ با تحلیل هر کدام از این سطوح و بررسی بینامتنیت آن می توان به جنبه های واقعی و آرمانی مردمان هر عصر و مسائل آن روزگار و منطقه نزدیک شد. در این پژوهش مساله تحقیق جایگاه برزیگری و کشاورزی در متن شاهنامه و به تبع آن در زیست جهان منابع شاهنامه است.

۳-۱. کنش های سه گانه، ساختار و بازتاب

برای بررسی متون کهن بویژه متون حماسی از دیدگاه اسطوره شناسی معمولاً از نظریه هایی که اسطوره شناسان بزرگ مانند کلود لوی اشتراوس، میرچا الیاده، جوزف کمپل، ژرژ دومزیل، نورتوپ فرای استفاده می شود که در دو قالب کلی ساختار گرایانه و کارکرد گرایانه قرار می گیرند. در این تحقیق با استفاده از نظریه کنش گرا سه گانه ژرژ دومزیل (۱۸۹۸-۱۹۸۹ میلادی) اسطوره شناس فرانسوی استفاده شده است. بر اساس این نظریه اساطیر هندواروپایی و هندوایرانی در قالب سه گانه هایی که دارای کنش شکل گرفته اند که ساختار کارکرد اسطوره ها و نیز ساختار فرهنگی منعکس از آن ساختارها در جامعه را تشکیل می دهد. این سه کنش عبارتند از: حکمرانی و آیین، جنگاوری و قدرت، باروری و فراوانی (Dumezil, ۱۹۷۱: ۲۱-۶۵). هر کدام از این سه کنش در سطح ایزدان هندو ایرانی (در خوانش مزدیسنايي نیز شامل امشاسپندان) و نمایندگان سه گانه آنها در جهان گیتوی دارای دارای خویشکاری های خاص خود می باشند (ستاری، ۱۳۷۹: ۲-۳۶، نامور مطلق و عوض پور، ۱۳۹۵: ۴۱-۸۹).

جدول ذیل نمای کلی از ایزدان، نمایندگان آنها در جهان و نمونه های آن در داستان های شاهنامه را نشان می

دهد:

کنش	ایزد یا امشاسپند	ویژگی	طبقه اجتماعی	نمونه چهره ها در داستان های شاهنامه
حکمرانی و آیین	اهورا مزدا، بیغ	حکمت، خردمندی، فرمانروایی، دانایی، شهریاری، وضع قانون، مجازات کردن	شاه و موبدان	جمشید، منوچهر، کیخسرو
جنگاوری و قدرت	میترا، وهومن، ورثرغنه	شجاعت، سلحشوری و پهلوانی، نابود کننده اهریمنان و دشمنان، دارای	نظامیان و سپه سالاران	رستم، اسفندیار، سیاوش، طوس

		سلاح و اسب، بخشنده		
نمونه : در داستان بيژن و منيژه کشاورزانی که به درگاه شاه از حمله گرازان شکایت بردند	دهقانان و کشاورزان	عفت، توليد غذا و ثروت، زیبایی، زایش	آناهیتا، اشه وهیسته، امرتات	باروری و فراوانی

الگوهای سه گانه بر اساس نظریه دو مزیل

عدد سه در اساطیر معمولاً نماد تمام و فراوانی و کمال است. در متون آیین مزدیسنا و بخش اساطیری شاهنامه علاوه بر این سه کنش اصلی، سه گانه های دیگری نیز مشاهده می شود که به طور مستقیم یا غیر مستقیم می تواند با این سه کنش مرتبط یا در تضاد سه گانه باشد که برخی از آنها عبارتند از:

- تقسیم طبقات اجتماعی به سه گروه اصلی توسط جمشید و باز تقسیم آن توسط فریدون
- تقسیم جهان و حکمرانی مناطق بین سه پسر توسط فریدون
- سه پسر زرتشت
- ظهور سه گانه اهریمن بر ضحاک
- دادن سه پر به زال توسط سیمرغ
- سه نوبت دور شدن فره ایزدی از جمشید
- داستان آفرینش در دوره های سه هزار ساله
- تجلی تیشتر در سه پیکر مرد، گاو، اسب
- سه بار گسترش زمین در دوران جمشید
- سه بار فرو شدن افراسیاب در قعر آب بدنبال فره
- سه آتشکده مخصوص برای سه طبقه اجتماعی (آذر فرنیغ، آذر گشنسب، آذر برزین مهر)
- سه اصل هومت (اندیشه نیک)، هورخت (گفتار نیک)، هورشت (کردار نیک) در آیین مزدیسنا
- بستن سه بار کمر بند کستی بر دور کمر توسط زرتشتیان
- سه گانه اهور مزدا، میترا و آناهیتا
- سه روزه بودن نبرد تیشتر و اپوش

- ظهور سه منجی اوشیدر، اوشیدر و سوشیانت
 - سه مرحله جهان هستی: بندهش، گمیزشن، ویزارشن
 - سه سر بودن اژدی هاک
 - سه سال پرورش یافتن فریدون در مرغزار و تغذیه از شیر گاو برمایه
 - قهرمانان و ضد قهرمانان سه تایی در بخش های مختلف روایات شاهنامه: جمشید، شهرنواز، ارنواز - ضحاک، کاوه، فریدون - ایرج، سلم، تور - رستم، رودابه، سهراب - رستم، گشتاسب، اسفندیار - کیکاووس، سودابه، سیاوش - سام، محراب، سیندخت - رستم، گیو، طوس
 - پاس داشتن سه اندام چشم، گوش و زبان (در ستایش خرد در آغاز شاهنامه)
 - چکاندن سه قطره خون جگر دیو سفید در چشم کیکاووس و همراهان برای رهایی از ناینایی
 - سه روز و سه شب بودن اکثر نبرد ها در شاهنامه
 - سه دختر داشتن پادشاهان مناطق دیگر (روم و یمن)
 - تقسیم بندی لشگریان بر مبنای سه (سه بخش لشگر، سه هزار نفره بودن،....)
- این نماد های سه گانه معمولا در تضاد های بین خویش زوال قطعی نمی یابند و به نوعی دیگر در مراحل بعدی داستان یا اسطوره تجلی می یابند مانند جدا شدن فره از جمشید و پیوستن فره به گرشاسب. (محمودی، ۱۳۸۴: ۱۵۰-۱۶۱، مدبری و تیموری، ۱۳۹۶: ۲۰۳-۲۱۷)

۴-۱. طبقه اجتماعی کشاورزان

نظم تقسیم طبقاتی مردمان و تاکید بر اجرای آن در شاهنامه مشاهده می شود که بازتاب نظام طبقاتی (بویژه در دوره ساسانیان) در خدای نامه ها و متون مذهبی پیش از اسلام است (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۵-۱۸۵). تقسیم و قشر بندی جامعه در بخش اساطیری شاهنامه در چند مرتبه رخ می دهد. نخستین بار، جمشید به این امر اقدام نمود و سپس فریدون شاه پس از پیروزی بر ضحاک و به علت آشفستگی طبقات در آن دوران این طبقه بندی را تجدید کرد. فردوسی در وصف رویدادهای پادشاهی جمشید، این گونه بیان می کند که که جمشید خود جوشن و دیگر آلات جنگ بساخت و ریسندهی و بافتن و جامه دوختن به مردم آموخت و مردم را به چهار طبقه تقسیم نمود که این طبقات آتوربان (روحانیان)، تیشتریان (لشگریان)، بسودی (کشاورزان) و اهتوخشی (پیشه وران) بودند:

ز هر انجمن پیشه‌ور گرد کرد بدین اندرون نیز پنجهی خورد
 گروهی که آتوربان خوانی‌اش به رسم پرستندگان دانی‌اش
 جدا کردشان از میان گروه پرستنده را جایگه کرد کوه
 بدان تا پرستش بود کارشان نوان پیش روشن جهاندارشان
 صفی بر دگر دست بنشانند همی نام تیشتاریان خواندند
 کجا شیر مردان جنگاورند فروزنده لشکر و کشورند
 کزیشان بود تخت شاهی به پای وزیشان بود نام مردی به جای
 سودی سه دیگر گره را شناس کجا نیست از کس بریشان سپاس
 بکارند و ورزند و خود بدروند به گاه خورش سرزنش نشنوند
 ز فرمان تن‌آزاده و خورده‌پوش از آواز پیغاره^{۱۲} آسوده گوش
 تن آزاد و آباد گیتی بدوی بر آسوده از داور و گفتگوی
 چه گفت آن سخن‌گوی آزاده مرد که آزاده را کاهلی بنده کرد
 چهارم که خوانند اهتو خوشی همان دست‌ورزان باسرکشی
 کجا کارشان همگان پیشه بود روانشان همیشه پراندیشه بود
 دین اندرون سال پنجاه نیز بخورد و بورزید و بخشید چیز
 ازین هر یکی را یکی پایگاه سزاوار بگزید و بنمود راه
 که تا هر کس اندازه خویش را ببیند و دانند کم و بیش را
 (فردوسی، ۲۲)

نقل طبری از این تقسیم طبقاتی جمشید شاه بدین گونه گزارش می‌شود:
 از سال صدم تا صد و پنجاهم مردم را به چهار طبقه کرد: طبقه جنگاوران، طبقه فقیهان، و طبقه دبیران و
 صنعتگران و کشاورزان، و طبقه ای را نیز به خدمت خویش گرف تو بگفت تا هریک از این طبقات بکار
 خویش پردازند (طبری، ج ۱، ۱۳۹۱: ۱۱۸).

شاهد این تقسیم بندی را از نامه تنسر به شرح زیر است:

بداند که مردم در دین چهار اعضا دارند، که آن را اعضا اربعه گویند و سر آن اعضا پادشاه است، عضو اول
 اصحاب دین و این عضو دگر باره بر اصناف است: حکام و عباد و زهاد و سندنه^{۱۳} و معلمان، عضو دوم مقاتل یعنی
 مردان کارزار، و ایشان بر دو قسمند: سواره و پیاده، بعد از به مراتب و اعمال متفاوت، عضو سوم کتاب و

ایشان نیز بر طبقات و انواع: کتاب رسایل، کتاب محاسبات، کتاب اقصیه^{۱۴} و سجالات و شروط، و کتاب سیر، اطبا و شعرا و منجمان داخل طبقات ایشان، و عضو چهارم را مهنه^{۱۵} خوانند و ایشان برزیگران و راعیان و تجار و سایر محترفه اند و آدمی زاده بر این چهار عضو در روزگار صلاح باشد مدام (ابن اسفندیار، ۱۳۵۴: ۵۵).

در ابیات شاهنامه ویژگی های طبقه برزیگران که آنها را بسودی می نامد، عبارتند از: تکریم و سپاس همگان نسبت به آنان، به دنبال رفاه جسمانی نبودن و فراغت از سخنان بیهوده شنیدن و گفتن. بازتاب این اندیشه و سخنان در نثر فارسی را، در اثر بی همتا ارشاد الزراعه بدین سان منعکس شده است:

وازسخنان عالیجناب، هدایت پناه، سعادت دستگاه سید اسماعیل گرگانی^{۱۶} است که سبب بقای عالم چهار چیز است: اول امر دهقنت، دوم صنعت اصحاب حرف، سوم سیاست و مهابت ملوک و سلاطین که نظام عالم و عالمیان به شمشیر است، چهارم علم علماء که سویت^{۱۷} میان خلایق به قلم نگاه دارند و حسابهای تواریخ که کافه خلایق بدان حاجتمند باشند به قلم ایشان باز بسته است، این چهار طایفه سبب بقای عالمند، اما چون به حقیقت نگاه کنی بدانی که دهقان نیز سبب بقای این سه طایفه دیگر است که اگر زراعت از میان بر خیزد حیات جمله حیوانات در چه مستحیل^{۱۸} گردد. اما اگر این سه گروه دیگر فرض کنیم که نباشند زندگانی در شدت و رنج باشد، اما بکلی حیات منقطع نشود و چون در این باب تأمل کرده شود، محقق گردد که زراعت نیکوتر حرفتی است و حراثت بایسته تر صنعتی و آن چه از محصول در افاضت خیرات جانوران تواند رسید از هیچ آفریده، صورت نبندند که در وجود آید جز دهقان را. پس دهقان بدین قضیه از همه اصناف خلق بهتر باشد (ابونصری هروی، ۱۳۹۰: ۱۱-۱۲).

در اینجا الگوی سه گانه کنش های دوموزیل در تقسیم طبقات و مشخص نمودن وظایف هر طبقه (بر اساس فرمانروایی، سلحشوری و تولید) مشاهده می شود.

به علت غرور جمشید شاه، فره ایزدی از او دور می شود، نقصان در حکومت او رخ داده و سرانجام سرنگون می شود و ضحاک به قدرت می رسد. در به قدرت رسیدن ضحاک طبقه اجتماعی جنگاوران نقش مهمی داشتند. در اثر ظلم و بیداد حکومت ضحاک، مردمان علیه او قیام می کنند و سرانجام به کمک و رهبری کاوه آهنگر و فریدون، حکومت ضحاک سقوط می کند و فریدون تاج شاهی را بر سر گذاشته و بر تخت می نشیند. نخستین کار او بعد از به بند کردن ضحاک، تجدید طبقات اجتماعی و خلع سلاح کردن مردمان به غیر از جنگاوران است:

بفرمود کردن به در بر خروش که ای نامداران بسیار هوش
 نباید که باشید با ساز جنگ نه زین باره جوید کس نام و ننگ

سپاهی نباید که با پیشه‌ور به یک روی جویند هر دو هنر
یکی کارورز و یکی گرزدار سزاوار هر کس پدیدست کار
چون این کار آن جوید، آن کار این سراسر پرآشوب گردد زمین
(فردوسی، ج ۱، ۴۷)

دیدگاه گسیختن نظم اجتماعی و بروز نابسامانی‌ها در اثر تغییر طبقات مردمان در بیت آخر نشان دهنده وظیفه حاکمان در حفظ نظم طبقاتی در آن دوران بوده است که بازتاب آن را در دوره ساسانی در داستان درخواست کفشگر از انوشیروان برای دبیر شدن فرزندش، می‌توان دید که با مخالفت شدید کسری مواجه می‌شود.

در متون آیین مزدیسنا این نوع طبقه بندی اجتماعی نیز توصیف شده است: بیشترین نیروی دین مزداپرستی را آتروبان، ارتشتار، برزیگر ستور پرور همی خوانم (مجموعه اوستا، ویسپرد ۳، ۱۳۸۵: ۵۲۹).

هر اندازه که این کوهها زمین را فرا گرفته است، به همان اندازه آفریدگار، آتروبانان و ارتشتاران و برزیگران را از آن‌ها بهره بخشید (همان، زامیاد یشت: ۴۸۶).

از بررسی متون مذهبی این آیین مشخص می‌گردد که سه طبقه موبدان، جنگاوران و کشاورزان طبقات اصلی جامعه بوده اند و بعدها، طبقات اشراف، پیشه‌وران و دبیران به این طبقه بندی‌ها بویژه در دوره ساسانی اضافه شده است. هر یک از این سه طبقه نیایشگاه مخصوص خود را داشته اند و آتشکده آذر برزین مهر ویژه برزیگران بوده است که به معنای مهر بلند پایه است.^{۱۹} این آتشکده در دوره ساسانیان در خراسان جای داشته است (بهار: ۱۱۶). اندرز نامه مینوی خرد، وظیفه برزیگران را چنین شرح می‌دهد: پرسید دانا از مینوی خرد که وظیفه هریک از طبقات چیست؟ مینوی خرد پاسخ داد: ... و وظیفه کشاورزان، کشاورزی و آبادانی کردن، جهان را راحتی بخشیدن و آباد داشتن است (تفضلی، ۱۳۹۱: ۴۸).

واژه شناسی برزیگری و کشاورزی در ادبیات فارسی

برای امر کاشت، داشت و برداشت گیاهان در ادبیات فارسی لغات برزیگری، کشاورزی، کشت گری، خیش کاری، دهقت، فلاحت، حراثت، زراعت بکار رفته است. واژه ورز در زبان پهلوی به معنای کشاورزی و کار استعمال می‌شده است (فره و شفی، ۱۳۹۰: ۵۸۲). که در تطور زبانی حرف «و» تبدیل به حرف «ب» شده است و به صورت برز درآمده است (مانند وهرام که به بهرام تغییر یافته است). کشاورزی از ترکیب ورز با مصدر

مرخم کشت است. بدر الزمان قریب (۱۳۷۷: ۱۶۱-۱۶۶) ریشه کلمه کار را نیز به معنای کاشتن بیان می‌کند و واژه «کشاورز» را دخیل از زبان سغدی می‌داند. برزیگری از ترکیب برز با پسوند گر (پسوند شغل و مبالغه) و حرف «ی» حاصل مصدر بوجود آمده است.

واژه «خیش» از تبدیل حرف «ت» به «خ» در کلمه «تیش» پدیدار شده است که به معنای ابزار شکافتن و تیر است (فره وشی، ۱۳۹۰: ۱۳۷۶: ۵۵۴). دهقنت از واژه «دهقان» که معرب کلمه «دهیگان» (همان، ص ۱۴۵) به معنای صاحب زمین کشاورزی، ده بان، کدخدا است. دهقانان در دوره ساسانی طبقه ای از زمین داران بودند که اداره امور محلی را بر عهده داشتند (تفضلی، ۱۴۹) که آزادگان نیز نامیده می‌شدند (آبادی، ۱۳۵۶: ۶۴). و در قرون اولیه بعد اسلام، دهقانان معمولاً میراث دار فرهنگ پیشین بودند:

ز گفتار دهقان یکی داستان بیبندم از گفته باستان
(فردوسی، ۱۳۹۴، ج ۱: ۲۶۱)

در این فصل فرخ ز نو تا کهن ز تاریخ دهقان سرایم سخن
(نظامی گنجوی، ۱۳۹۶: ۵۰۸)

سه واژه فلاحت، زراعت و حراثت از زبان عربی وام گرفته شده است که در متون فارسی استفاده گردیده است و هر سه به معنای کشاورزی است. فلاحت از ریشه فلح به معنای لب شکافته شده و حراثت از ریشه حرث به معنای زمین شخم خرده و کشت شده، زراعت از ریشه زرع به مفهوم زمین کشت شده و فرزند است (قیم، فرهنگ معاصر)

برزیگری در آیین مزدیسنا

بر اساس متون زرتشتی اقتصاد جامعه بر اساس کشاورزی است و خود او بر کشت و زرع تأکید داشته است. جوانان پس از رسیدن به بلوغ موظف به تشکیل خانواده بوده تا از راه اشتغال به کشت و زرع به نبرد با اهریمن پردازند. در این آیین، ایرانیان دشمن خشکی، خرابی و دوستدار آبادی و کشاورزی بوده اند. گروهی از دشمنان زرتشت بر اساس این آیین کسانی هستند که از کار کشاورزی گریزان بوده و به شکارورزی علاقه مند داشته‌اند (بهرامی، ۱۳۳۰: ۲۰). فقره‌هایی از تکریم برزیگری در متن‌های اوستایی بشرح زیر است:

ای دادار جهان استومند^۱، ای اشون^۲، کجاست سومین جایی که زمین در آنجا بیشتر از همه شادکام شود؟
اهوره مزدا پاسخ داد: ای سپیتمان^۳ زرتشت، چنین جایی آن جاست که اشونی هرچه بیشتر گندم، گیاه

و درختان میوه بکارد، جایی که چنین کسی زمین های خشک را آبیاری و زمین های تر را زه کشی کند (مجموعه اوستا، وندیداد، فرگرد ۳، ۱۳۸۵: ۶۷۶).

زمینی که دیر زمانی کشت نشده باشد و بذری بر آن نيفشانند، ناشادکام است و برزیگری را آرزو کند، همچون دوشیزه ای خوش اندام که دیر زمانی بی فرزند مانده و شوهری خوب آرزو کند (همان، ص ۶۸۱).

کسی که غله بکارد، اشته می‌کارد. او دین مزدا را برتر و برتر می‌رویاند، او دین مزدا را چندان نیرومند می‌کند که با صد نیایش توان کرد، که با ده هزار پیشکشی توان کرد (همان، فقره ۳۱، ۶۸۲).

ای دادار جهان استومند، ای اشون، کدام است خورامی که دین مزدا را سیر کند؟ اهوره مزدا پاسخ داد: ای اسپیتمان زرتشت، کشت گندم است و دیگر باره و دیگر باره (همان، فقره ۳۰، ۶۸۲).

هنگامی که جو به بار آید، دیوان از جا بر می‌جهند، هنگامی که گندم فراوان بروید، دل دیوان از هراس می‌لرزد. هنگامی که گندم آرد شود، دیوان ناله بر می‌آورند. هنگامی که گندم خرمن شود، دیوان نابود می‌شوند و در خانه ای که گندم این چنین به بار آید، دیوان پیش نمی‌پایند. از خانه ای که گندم در آن چنین به بار آید، دیوان دور رانده می‌شود. هنگامی که در خانه ای انباری از گندم نباشد، چنان است که آهن سرخ در گدازان در گلوگاه دیوان به گردش درآید (همان، ۶۸۳).

امرداد امشاسپند^۹ را می‌ستاییم، گله پروری و کشتزار گندم سودبخش را می‌ستاییم (همان: ۲۸۳).
در تیر یشت، ایزد تیشتر (که نگهبان باران است) پس از پیروزی بر دیو اپوش (دیو خشکسالی) این چنین سخن می‌گوید:

خوشا به روزگار شما ای آب‌ها، ای گیاهان، خوشا به روزگار تو ای دین مزدا پرستی، خوشا به روزگار شما ای کسورها، از این پس بی هیچ بازدارنده ای، آب در جوی‌های شما با بذرهای درشت دانه به سوی کشتزارها، و با بذره‌های ریز دانه به سوی چراگاهها، به همه سوی جهان استومند روان گردد (همان، تیر یشت: ۳۳۶).

بر اساس ارداویراف نامه، پاد افره (مجازات) فردی در جهان دیگر که به علت عدم کشاورزی و گفتن دروغ که زمین برای کشت مناسب نبوده و اقدام به کاشت بذر نموده، به این صورت تصویر شده است:

دیدم روان مردی که زبان بریده و به موی همی‌کشند، و مردار همی‌پاشند، و به قفیز^{۱۰} اندازه گیرند، پرسیدم این مرد چه گناه کرد که روانش این گونه پادافره می‌گردد؟ سروش و آذر ایزد گفتند: این روان آن بد کیش مرد است که در جهان بذر را ستد و گفت افشانم و نیافشانند و خورد و زمین اسپندارمذ را دروغ بست (ادراویراف نامه، ۱۳۱۴: ۴۷۰).

برزیگری جزئی از خویشکاری پیروان این آیین برای نبرد با اهریمن است. از آنجا که منابع شاهنامه خدای نامه‌ها، متون نگارش یافته بوسیله موبدان آیین مزدیسنا و نقل‌های طبقه دهقانان است (ریاحی، ۱۳۸۲: ۱۵۷)، می‌توان انعکاس امر کشاورزی را در بخش‌های مختلف شاهنامه مشاهده کرد.

۲. برزیگری در شاهنامه

در بخش اساطیری شاهنامه فردوسی، کشف آتش، پیدایش کشت و زرع بعد از کشف واستخراج آهن وساختن ابزار برنده فلزی در زمان حکومت هوشنگ و بدست اوست:

سر مایه کرد آهن آبگون کزان سنگ خارا کشیدش برون
 چو بشناخت، آهنگری پیشه کرد گِراز^{۱۱۰} و تبر، اره و تیشه کرد
 چو این کرده شد چاره ی آب ساخت زدريا به هامونش اندرا بتاخت
 به جوی و به کشت آب را راه کرد به فرکی رنج کوتاه کرد
 چراگاه مردم بدین برفزود پراگندن تخم و کشت و درود
 بورزید پس هر کسی نان خویش برنجید و بشناخت سامان خویش
 (فردوسی، ج ۱، ۱۵)

از ابیات شاهنامه که در بالا ذکر شد، مشاهده توصیف کشاورزی بعد استخراج آهن و ابزار سازی (عصر آهن) توصیف می‌شود. امام المورخین ابو جعفر محمد بن جریر طبری، در باب حکومت هوشنگ این چنین می‌نگارد:

وی اول کس بود که در ملک خویش آهن درآورد، و برای صناعت از آن ابزار ساخت، و آب به خانه‌ها برد، و مردم را به کشت و زرع و درو ترغیب کرد، و بفرمود تا حیوانات درنده را بکشند و از پوست آن لباس و فرش کنند (طبری، ج ۱، ۱۳۹۱: ۱۱۲).

ثعالبی در شرح احوال سلاطین (شاهنامه ثعالبی) این موضوع را چنین شرح می‌دهد:

نام این پادشاه را ایرانیان هوشنگ و اعراب او را شهنج ضبط کرده اند و طبق غالب روایات پسر سیامک بن کیومرث بوده و بر هفت اقلیم حکومت داشته. گویند تمام جنبندگان را مطیع و جهان را آباد کرده و نخستین کسی است که آهن استخراج و بدان ادوات صنعتی ساخته و به آبیاری اراضی پرداخته و نیز مردم را بزراعت

زمین و اهلی کردن حیوانات و حفر قنوات و غرس اشجار و کشتن درندگان و استفاده از پوست آنان برای تهیه لباس و پلاس و کشتن گاو و گوسفند و خوردن گوشت آنها وادار کرده است (ثعالبی، ۱۳۸۵: ۲-۳).
برزیگری در بخشهای دیگر شاهنامه بشرح زیر است:

۱. داستان فرود سیاوش

کیخسرو پس از نشستن به تخت پادشاهی لشگری به فرماندهی سپهدار طوس، بسوی مرز توران برای نبرد بخاطر کین سیاوش، می فرستد و او را دستور می دهد که از راه کلات که مقر حکومت فرود، فرزند سیاوش (که مادرش جریره، دختر پیران و یسه بود) و برادر ناتنی پادشاه ایران است، مسیر را طی نکند و طوس به فرمان شاه در مسیر توجه نمی کند و از راه کلات رفته و داستان به گونه ای تراژیک پیش می رود که در نهایت به کشته شدن فرود سیاوش منجر می شود. در ابیات ابتدای داستان کیخسرو در ابیات زیر تاکید بر فرمانبرداری لشگر ایران از طوس (که معمولا خود را از سایر سرداران ایرانی بالاتر و هم رده شاه تصور می کرده است) و فرمانبرداری طوس از پادشاه می کند و می گوید که در مسیر حرکت بسوی نبرد با تورانیان نباید باعث آزار کسی شوید، کشاورزان و پیشه وران جز لشگریان نیستند مبادا آنها را آسیب رسانید (باد سرد) و نبرد فقط با هموردان خود کنید که آیین پادشاهی کیانیان چنین است که این دنیا بر کسی باقی نمانده است و ناپایدار است.

کشاورز گر مردم پیشه‌ور
کسی کو به لشکر نبندد کمر
نباید که بر وی وزد باد سرد
مکشید جز با کسی هم نبرد
نباید نمودن به بی رنج، رنج
که بر کس نماند سرای سپنج
(فردوسی، ج ۱، ۴۶۸)

در اینجا مشاهده می شود لزوم برکنار بودن غیر نظامیان (از هر دو طرف) از نبردها و عدم آسیب به مشاغل و کشاورزی (حتی در جبهه دشمنان) هنگام جنگ یکی از اصول نبردهای پادشاهی کیانیان بوده است.

۲. داستان خاقان چین

در نبردهای ایرانیان و تورانیان بعد از کشته شدن سیاوش، خاقان چین که هم پیمان افراسیاب بوده است به دست سپاه ایران اسیر می شود، بعد از آن پولادوند که امیر بخشی از چین بوده، به مصاف ایران و رستم آمد. او ابتدا طوس، بیژن و رهام را شکست می دهد، آنگاه به نبرد تهمتن می آید. در نبرد نخست که با کمند و عمود صورت می گیرد، پولادوند علی رغم ضربه شدید رستم، جان به در می برد و جهان پهلوان بعد از

مشاهده این امر (عدم کارگر شدن ضربه اش بر فرق پولادوند) غمین شده و به درگاه یزدان پناه برده و می‌گوید در اثر شکست او ایران دچار آسیب می‌شود:

که گر من شوم کشته بر دست اوی بدایران نماوند یکی جنگجوی
نه مرد کشاورز و نی پیشه‌ور نه خاک و نه کشور نه بوم و نه بر
(همان، ج ۲، ۶۲۵)

سرانجام در نبرد دوم، که به صورت کشتی بین دو طرف است، رستم چنان او را بر خاک فرو می‌آورد که پولادوند بیهوش می‌شود و رستم گمان می‌برد که جان ندارد، بعد از به هوش آمدن، پولادوند زبونانه از میدان نبرد می‌گریزد.

از این بخش چنین استنباط می‌شود در صورت شکست نظامیان از دشمن و سرنگونی یک حکومت، کشاورزان و پیشه‌وران اولین گروه‌های غیر نظامی هستند که دچار نقصان و آسیب می‌شوند.

۳. جنگ بزرگ کیخسرو با افراسیاب

در انتهای بخش نبرد بزرگ کیخسرو با افراسیاب، بعد از پیروزی کیخسرو بر تمامی دشمنان و بدخواهان و به زیر فرمان گرفتن ممالک چین، روم، هند و توران، با خود می‌اندیشد که کین سیاوش را ستاندم و هر آرزو که داشتم، یزدان برآورده کرد، حال بر خود بیمناک است که همچون جمشید و ضحاک، او را غرور فراگیرد و روانش «من» گفتن را بر او چیره گرداند و آنگاه بر یزدان ناسپاس شده، به کژی گراید و سرانجام فره ایزدی از او دور شود. لذا مرگ اندیش گردیده و مدتی را به نیایش صرف می‌کند، آنگاه تصمیم به ترک قدرت و سلطنت می‌گیرد.

رسیدیم و دیدیم راز جهان بد و نیک، هم آشکار و نهان
کشاورز دیدیم گر تاجور سرانجام بر مرگ باشد گذر
(همان، ج ۲، ۸۸۸)

کشاورز و پادشاهان در این جهان همه در آخر به گذرگاه رفتن از این دنیا می‌رسند. کشاورز نماد زندگی و پادشاه نماد قدرت است، اما سرانجام همه صید مرگ خواهند گشت.

۴. پادشاهی گشتاسب

پس از پیروزی گشتاسب بر ارجاسب و تورانیان، اسفندیار را تاج زرین بخشید و از او خواست تا هنگامی که گاه پادشاهیش فرا رسد به کشورهای گوناگون برود و مردم را به دین بهی فرا خواند. اسفندیار راهی روم و هند شد و از دریاها و تاریکی‌ها عبور کرد و همه او را فرمانبردار شدند. سپس او به پدر چنین گزارش می‌دهد:

فرسته فرستاد سوی پدر که ای نامور شاه پیروزگر
جهان ویژه کردنم به فر خدای به کشور برافکنده سایه همای
کسی را بنیز از کسی بیم نه به گیتی کسی بی‌زر و سیم نه
فروزنده گیتی بسان بهشت جهان گشته آباد و هر جای کشت
سواران جهان را همی داشتند چو برزیگران تخم می‌کاشتند
بدین سان بوده سراسر جهان به شهر اندرون کم شده بد رهان
(همان، ج ۳، ۷۳)

در این ابیات معلوم می‌گردد که همراه دین بهی، کشاورزی نیز گسترش می‌یابد که از دستورات این دین (مزدیسنا) هستند. یکی از نشانه‌های آبادی دایر شدن زمین‌های بایر است که اسفندیار به آن اشاره می‌کند و در فقرات مربوط به برزیگری در اوستا، اهتمام این آیین به این امر مشاهده گردید. در بخشی دیگر از این داستان، هنگامی که اسفندیار در «گنبدان دژ» بخاطر سعایت حاسدان در بند گشتاسب است، و سپاه ایران در ضعف، جاماسب، وزیر دانا، از طرف گشتاسب به دیدن اسفندیار می‌رود تا با استمالت از او بخواهد برگردد و فرماندهی سپاه و نجات ایران و دین بهی را بر عهده گیرد که سرانجام بعد گفتگویی پر تنش با جاماسب، اسفندیار قبول می‌نماید و همانجا نذر می‌کند که اگر پیروز شود، کینه پدر را بر دل نگیرد، صد آتشکده بسازد، صد رباط در بیابان بسازد، صد هزار چاه آب حفر کند و کشاورزان (مردم خیش کار) را توانگر کند:

پذیرفتم از داور دادگر که کینه نگیرم ز بند پدر
به گیتی صد آتشکده نو کنم جهان از ستمگاره بی‌خو کنم
نیند کسی پای من بر بساط مگردر بیابان کنم صد رباط
به شخی^{۲۰} که کرگس برو نگذرد بدو گور و نخچیر پی نسپرد
کنم چاه آب اندرو صد هزار به درویش و بر مردم خیش کار
(همان، ج ۳، ۹۱)

می‌توان تصور نمود که منظور از صد هزار چاه همان شبکه قنات‌های ایران است که ساکنان ایران زمین مبدع آن برای غلبه بر خشکی، جلوگیری از تبخیر آب و تولید محصول در این شرایط بوده‌اند.

۵. پادشاهی اسکندر

اسکندر پس از بیماری و نزدیک دیدن مرگ شروع به وصیت می‌کند و نامه ای به مادر خود می‌نویسد که یکی از درخواستهای او بخشش صد هزار دینار به کشاورزان (مردم خیش کار) است:

مرا مرده در خاک مصر آگنید ز گفتار من هیچ مپراگنید
به سالی ز دینار من صد هزار ببخشید بر مردم خیش کار
(همان، ج ۳: ۳۳۵)

۶. پادشاهی اردشیر

در دوران زمامداری اردشیر بابکان، روزی بهمراه فرزندش شاهپور بقصد شکار به نخجیرگاه می‌روند، شاهپور و گروهی از بزرگان در اثر خستگی به خانه کدخدای ده فرود می‌آیند، دختر مهرک که پدرش از دشمنان اردشیر بود در این خانه به صورت ناشناس و تحت عنوان دختر مهتر ده روزگار می‌گذرانید، شاهپور از چهره و رفتار دختر هنگام آب کشیدن از چاه دریافت که او نمی‌بایست کشاورز زاده باشد، گفتگو شاهزاده و آن دختر ماهرو را فردوسی چنین به نظم آراسته است:

بدو گفت شاپور کای ماهرو سخن هرچ پرسم تورا، راست‌گوی
پدیدار کن تا نژاد تو چیست برین چهره تو نشان کیی ست
بدو گفت من دختر مهترم ازیرا چنین گش^{۱۱} و گندآورم^{۲۲}
بدو گفت شاهپور که هرگز دروغ بر شهریاران نگیرد فروغ
کشاورز را دختر ماهروی نباشد بدین روی و این رنگ و بوی
(همان، ج ۳: ۳۸۲)

در ادامه پس از امان دادن توسط شاهپور، دختر مهرک راز خود را برای او آشکار می‌سازد. در اینجا انتظار دختری چنین داشتن یک کشاورز برای شاپور در نظام طبقاتی آن دوران دشوار و غیر قابل باور بوده است و او را به اندیشه و شک در این مورد رهنمون ساخته است. در عهد اردشیر در اندرز و وصایای او به طبقه اجتماعی کشاورزان اشاره شده است:

هر کس از شما که پس از من فرمانروا شود، مردم بر این چهار گروه باشند: یک دسته اسواران اند و یک دسته موبدان و نیایشگران و پرستاران آتشکده‌ها، و یک دسته دیران و اخترشماران و پزشکان و یک دسته کشاورزان و صنعتگران و بازرگانان (عباس، ۱۳۴۸: ۷۸).

۷. پادشاهی بهرام گور

بهرام گور بعد از مدت‌ها دوری از ایران، با از سرگذراندن ماجراهای بسیار و بدست آوردن پیروزی‌های بزرگ به همراه سپینود، دختر شنگل پادشاه هند، که او را به زنی گرفته بود به ایران زمین باز می‌گردد و کشور را سراسر آذین می‌بندند. او به تخت نشسته و بار می‌دهد و به بزرگان نصیحت می‌کند که ترس از دل بیرون کنند، نیایش یزدان کنند و ترس از او داشته و رفتار نیکو داشته باشند. او تاکید می‌کند تمامی اقشار بویژه کشاورزان هنگام اجرای عدالت برای او یکسان هستند. کلیه اعمال خود را در امر پادشاهی را اراده خداوند در اثر دادگری و بخت خود می‌داند.

ز دلها همه ترس بیرون کنید
همه نیکویی‌ها بدافزون کنید
کشاورز گر مرد دهقان‌نژاد
یکی شد بر ما هنگام داد
(فردوسی، ج ۳: ۵۷۶)

آن گاه به آتشکده آذرگشسب رفته و سپینود همسر خود را، به آیین زرتشتی در می‌آورد. این ابیات نشان از آن دارد که بهرام اقشار کشاورز جامعه را، برای اجرای داد و بردن نظم خواهی، پیش خود فرا می‌خواند که نشانه اهمیت راس حکومت به طبقه کشاورزان بوده است و می‌گوید دهقان و کشاورزان زیر دست دهقانان، در اجرای داد برای او یکسانند. در اواخر عمر و حکومت بهرام گور در اثر آسان‌گیری حکومت در ستاندن باج، او ناچار شد روزی یکساله مردمان را بدهد، کار آگهان او را خیر دار می‌سازند که کسی به کار برزیگری نمی‌پردازد، گاوان کاری پراکنده شده‌اند و علف هرز در تمامی کشت زارها رسته است. آنگاه بهرام فرمان داد تا همگان نیمی از روز را به کار کشاورزی پردازند و بی‌کاری را از بی‌دانشی بشمرند:

ن‌بشتند پاسخ که از داد شاه
نگردد کسی گرد آیین و راه
بشد رای و اندیشه کشت و ورز
به هر سو گیاه رست و بی‌کار مرز
پراکنده بینیم گاوان کار
گیا رست از دشت واز کشت‌زار
چنین داد پاسخ که تا نیم‌روز
که بالا گردد چرخ گیتی فروز
نباید کس آسود از کشت و ورز
ز بی‌ارز مردم مجوید ارز
که بی‌کار مردم ز بی‌دانشیست
به بی‌دانشان بر، ببايد گریست
(همان، ج ۳: ۵۸۲)

در ادامه ابیات، بهرام دستور می‌دهد تا چنانچه کشاورزی در اثر تغییرات آب و هوایی یا به آفت ملخ دچار آسیب شد، از خزانه دولت خسارت کشاورز پرداخت شود و فرمان می‌دهد کسانی که از کشت و زرع بر

زمین‌های خود، امتناع می‌کنند، بشدت مجازات شوند حتی اگر از دست پروردگان شاه باشند. در اینجا هم لزوم دایر نگاه داشتن زمین‌های بایر برای امر کشاورزی دیده می‌شود.

گر ایدون که باشد زیان از هوا	نباشد کسی بر هوا پادشا
چو جایی بپوشد زمین را ملخ	برد سبزی کشتمندان به شخ
تو از گنج تاوان او بازده	به کشور ز فرموده آواز ده
که ناکشته باشد به گرد جهان	زمین فرومایگان و مهان
کسی که بدین پایکار منست	اگر ویژه پروردگار من است
کنم زنده بر گور جایی که هست	مبادش نشیم ^{۲۳} و مبادش نشست
نهادند بر نامه بر مهر شاه	هیونی ^{۲۴} بر افکند به هر سو راه

(همان، ج ۳: ۵۸۳)

در همین دوران درویشان به پیش شاه شکایت می‌برند که توانگران هنگام سرخوشی ما تهی‌دستان را به چیزی نمی‌شمارند و ما هنگام شادنوشی بی‌ساز و آواز هستیم. بهرام در نامه‌ای از شنگل پادشاه هند درخواست می‌کند تا ده هزار مطرب مرد و زن هندی که به آنان لوریان می‌گفتند را به ایران بفرستد تا برای مردمان اقشار پایین بساط شادی را فراهم سازند. پس از رسیدن آنان به ایران بهرام فرمان داد تا هر یک را گاو و خری دادند، هزاران خروار گندم به آنان داد تا از راه کشاورزی روزگار گذرانند، نان خویش را بدست آورند و در همان حال برای اقشار پایین نغمه سرایی کنند. اما این گروه گاو اهدایی و گندم را به مصرف خوراک خود رسانیده و به امر زراعت نپرداختند. پادشاه فرمود که کشاورزی کار شما نیست و بر همان خران در گرد ایرانشهر بگردید و برای مردمان نغمه سرایی کنید:

چو لوری بیامد به نزدیک شاه	بفرمود تا برگشادند راه
به هریک یکی گاو داد و خری	ز لوری همی ساخت ورزیگری
همان نیز خروار گندم هزار	بدیشان سپرد آنک بد پایکار
بدان تا بورزد به گاو و به خر	ز گندم کند تخم و آرد به بر
کند پیش درویش رامشگری	ورا رایگانی کند کهتری
بشد لوری و گاو و گندم بخورد	بیامد سر سال رخساره زرد
بدو گفت شاه این نه کار تو بود	پراگندن تخم و کشت و درود
خری ماند اکنون بنه برنهد	بسازید رود و بریشم ^{۲۵} دهید

(همان، ج ۳: ۵۸۳)

از این ابیات مشخص می‌شود که برزیگری کار هر فرد یا گروهی در آن دوران نبوده و هم اکنون هم نمی‌باشد حتی اگر ابزار و امکانات آن را هم داشته باشند. بیشترین مقدار ابیات از میان تمامی ابیاتی که در شاهنامه که به موضوع کشاورزی اختصاص دارد مربوط به زمان پادشاهی بهرام گور است.

۸. پادشاهی کسری نوشین روان

انوشیروان فرزند قباد بعد از آن که به تخت شاهی نشست فرمان‌هایی را برای اجرا داد صادر کرد. از جمله این دستورات، معافیت کشاورزان آفت زده یا دچار خشکسالی شده، از مالیات بود. و از جمله دیگر فرمان‌ها آبادانی و کشت زمین‌های بایر است:

همین نامه و رسم بنهید پیش
 به هر چار ماهی یکی بهر ازین
 به جایی که باشد زیان ملخ
 وگر برف باشد و باد سپهر بلند
 همان گر نبارد به نوروز نم
 مخواهید باژ اندران بوم و رست
 ز تخم پراکنده و مزد رنج
 زمینی که آن را خداوند نیست
 نباید که آن بوم ویران بود
 مگردید ازین فرخ آیین و کیش
 بخواهید با داد و با آفرین
 وگر تف^{۲۶} خورشید تابد به شیخ
 بدان کشتمندان رساند گزند
 ز خشکی شود دشت خرم دژم
 که ابر بهاران به باران نشست
 ببخشید کارندگان را ز گنج
 بمرد و ورا خویش و پیوند نیست
 که در سایه شاه ایران بود
 (همان، ج ۴: ۶۲۷)

همانطور که مشاهده می شود در آن روزگار هم تنش خشکی و باد های گرم آن که امروزه به آن «باد زدگی» می گویند و تنش سرما، یخبندان و نیز آفت ملخ که کل گیاه را به تمامی می خورد، از مشکلات زارعان بوده است و امروزه هم این آسیب ها همچنان وجود دارند. در آن دوران کشاورزانی که دچار این بلا یا شوند از پرداخت مالیات (خراج یا باژ) طبق این دستور انوشیروان معافند. زمین های که صاحبان آنها در گذشته اند و وراثت ندارند، نمی بایست بدون کشت رها شوند و ذیل حمایت پادشاه در امر برزیگری قرار می گیرند.

لازم بذکر است که تغییری در نحوه ستاندن خراج و مالیات از کشاورزان در دوره قباد و انوشیروان رخ می دهد به این نحو که به جای محاسبه خراج بر اساس سرانه افراد، میزان آب یا محصول تولیدی کشاورز و ستاندن خراج به میزان یک سوم تا یک ششم محصول برداشت شده، مساحت زمین یا تعداد درخت باغ را معیار محاسبه خراج قرار گرفته است و این خود نشان از آن دارد که دایر نگاه داشتن زمین و کشت و کار مداوم یکی از اهداف این تغییر راهبرد مالیاتی بوده است. این موضوع در تاریخ طبری و بلعمی این گونه تشریح گردیده است:

پیش از پادشاهی انوشیروان، شاهان پارسی به نسبت آبادی و آبگیری، از ولایتی یک سوم خراج می گرفتند و از ولایتی یک چهارم و از ولایتی یک پنجم و از ولایتی یک ششم، و باج سرانه مقدار معین بود. و شاه کواد(قباد) پسر پیروز در اواخر پادشاهی خویش بگفت تا زمین را از دشت و کوه مساحی کنند تا خراج آن معین باشد و مساحی شد؛ ولی کواد از آن پیش که کار مساحی به سر رسد بمرد (طبری، ج ۲، ۱۳۹۱: ۷۰۲).

ادامه کار در دوره انوشیروان تکمیل شد:

موبدان موبد و وزیران همراه کواد (قباد) به وي پیشنهاد دادند که زمینهای همه مملکت و رزها مساحت کنی تا همه چند جفت بود، و درختان بارور بشماري تا چند بود. پس بر هر جفتی زمین یک درم یا دو درم و سه درم کم و بیش چنانکه واجب آید، به حکم تنگی زمین و نزدیکی و دوری آب تا هر چه خواهند کنند. وظیفت بر ایشان درم بود؛ هر گاه که خواهد بستاند. کواد گفت: چنین کنید، و به خانه شد و مساحت را گرد کرد تا همه پادشاهی را مساحت کنند، و این به آخر عمر کواد بود، و او را مرگ فراز آمد و مساحت هنوز تمام نکرده بود. پس چون دانست که پیر شد و بخواهد مردن، انوشیروان را بفرمود به وصیت که این مساحت را تمام کن و این وظیفت خراج بر نه (بلعمی، ج ۲، ۱۳۵۳: ۶۷۹).

در سفری که کسری به ساری، گرگان و آمل داشت، مردمان از حمله و دست اندازی الانان، به آن نواحی در رنج بودند و شکوه به او بردند. انوشیروان فرمان داد سد بر کنار دریا برآورند تا مردمان بخصوص کشاورزان و دهقانان از مزاحمت آنان در امان باشند:

همانا که سازیم زین گونه بند	ز دشمن بد ایران نیاید گزند
نباید که آید یکی زین به رنج	بده هرچ خواهند و بگشای گنج
کشاورز و دهقان و مرد نژاد	نباید که آزار یابد ز داد
یکی نیز موبد بران کار کرد	بیابان همه پیش دیوار کرد
دری بر نهادند از آهن بزرگ	رمة یکسر ایمن شد از بیم گرگ
همه روی کشور نگهبان نشاند	چو ایمن شد از دشت لشگر براند

(فردوسی، ج ۴: ۶۳۴)

۹. پادشاهی یزدگرد

در انتهای کار ساسانیان و زوال آنها، رستم هرمزد فرمانده سپاه ایران که هم جنگاوری دلیر و هم ستاره شمیری بینا بود، در نامه ای به برادر خود فرخ زاد، از پیش بینی اش در شکست سپاه ایران و وضعیت آینده می نویسد، در بخشی از نامه آمده است:

پیاده شود مردم جنگجوی	سوار آن که لاف آرد و گفت و گوی
کشاورز جنگی شود بی هنر	نژاد و هنر کمتر آید به بر

(همان، ج ۴: ۱۰۸۵)

پیش بینی او این است که با فروپاشی ساسانیان، نظام طبقاتی جامعه (درباریان، موبدان، نظامیان، کشاورزان، پیشه وران) نابود می‌گردد و کشاورزان از طبقه خود خارج شده و سلاح نظامیان بدست خواهند گرفت. در اینجا هنر به معنای قدرت بدنی، سلحشوری و فنون رزمی است (نه به معنای امروزه آن یعنی Art).

گیاهان در شاهنامه

در شاهنامه طیف وسیعی از گیاهان خودرو طبیعی، باغی، میوه‌ها، سبزیجات زراعی و درختان آمده است: گندم، پنبه، جو، زعفران، کدو، لاله، نخل، نرگس، نیل، پسته، بنفشه، آبنوس، هوم، انار، ارغوان، به، بید، ترنج، تره، حنظل، رز، ساح، سرو، گز، سندروس، شنبلیله، عناب، عود، فندق، کافور، بادام، زیتون، سپند، سیب، صنوبر، نسترن

در این ارتباط دکتر بهرام گرامی، مقاله تفصیلی ارزنده ای را نگاشته است که برای مطالعه به آن رجوع می‌دهم (بهرامی، ۲۰۱۱) و فقط ابیات مربوط به گیاهان زراعی برای شاهد مثال آورده می‌شود:

گندم:

به خروار زان پس ده و دو هزار به خوشه درون گندم آرد بیار
(همان، ج: ۴: ۱۰۹۷)

جو:

ز پویندگان هر که بد نیک رو خورش کردشان سبزه و کاه و جو
(همان، ج: ۱: ۱۷)

پنبه:

وزآن پنبه هرچند کردی فزون برشتی همی دختر پرفسون
(همان، ج: ۳: ۳۶۳)

زعفران:

همه جام بود از کران تا کران پر از مشک و دینار و پر زعفران
(همان، ج: ۱: ۳۱۰)

فردوسی و خسارت زدگی محصولات کشاورزی

فردوسی خود از طبقه دهقانان منطقه طوس بود و به امر کشاورزی نیز مشغول بوده است. نظامی عروضی
تقریر کرده است:

استاد ابوالقاسم فردوسی از دهاقین طوس بود، از دیهی که آن دیه را باژ خوانند و از ناحیت طبران است. بزرگ
دیهی است و از وی هزار مرد بیرون آید. فردوسی در آن دیه شوکتی تمام داشت، چنان که به دخل آن ضیاع از
امثال خود بی نیاز بود (نظامی عروضی، ۱۳۸۱: ۷۴).

در سال ۴۰۱ هجری قمری به علت سرمای زیاد در خراسان، محصولات کشاورزی خسارت
می بینند و منطقه در سال بعد دچار قحطی می شود و محصول چندانی از غلات به عمل نمی آید. ابن فندق در
کتاب تاریخ بیهق، از بارش ۶۷ بارش برف در نیشابور و قحطی یاد می کند:

در سنه اربعمائه، شست و هفت نوبت برف افتاد..... و آن قحط که در سنه احدی و اربعمائه افتاد در نیشابور
از این سبب بود که غله را آفت رسید از سرما، و این قحط در خراسان و عراق عام بود و در نیشابور و نواحی آن
سخت تر، آنچه به حساب آمد که در نیشابور هلاک شده بود از خلایق صد و هفت هزار و کسری خلق بود،
چنانکه ابوالنصر العتبی در کتاب یمینی بیارد، گوید جمله گورها باز کردند و استخوانهای دیرینه مردگان بکار
بردند، و به جایی رسید حال که مادران و پدران، فرزندان را بخوردند، و امام ابوسعید خرگوشی در تاریخ خویش
اثبات کند که هر روز از محله وی زیادت از چهارصد مرده به گورستان نقل افتادی (ابن فندق، ۱۳۱۷: ۱۷۶).

منطقه طوس نیز دچار این سرمای شدید، برف و به ویژه تگرگ و نهایتاً قحطی در سال بعد شد.
فردوسی اثرات و آسیب های این سرما را، در سرایش داستان مرگ یزدگرد سوم در مرو، با اندوه و شکایت از
تغییر روزگار چنین می آورد:

تگرگ آمد امسال بر سان مرگ	مرا مرگ بهتر بدی زان تگرگ
در هیزم و گندم و گوسپند بیست	این برآورده چرخ بلند
می آور که از روز ما بس نماند	چنین بود تا بود و بر کس نماند

(فردوسی، ج ۴، ۱۱۱۰)

نتیجه

در ایران باستان، اساس اقتصاد بر محور کشاورزی بوده است و گسترش برزیگری توسط دین مزدیسنا تکریم و
ترویج گردیده، از وظایف مردمان شمرده شده و تخطی از آن مضموم بوده است. طبقه کشتگران بعنوان یک

طبقه مستقل و جداگانه شناخته می‌شدند گیاه، آب و زمین در متون دینی زرتشتی مورد احترام بوده که ریشه در آیین‌های قبل آن (از جمله آیین مهری) می‌برد. بازتاب الگوی تقسیم بندی جامعه بر اساس الگوی سه گانه ایزدان در اقوام هندو اروپایی و هندو ایرانی به صورت قشر بندی سه گانه طبقه حاکمه، نظامیان و دهقانان در جامعه ایران در دوران اساطیری و قبل ساسانی مشاهده می‌گردد که در شاهنامه نیز انعکاس یافته است. این سه گانه بودن نیز نمادی از کامل بودن عدد سه در عقاید این اقوام می‌باشد. در شاهنامه بعنوان حماسه ملی ایرانیان، که بر اساس متون باستانی بویژه دوره ساسانی شکل گرفته است انعکاس تکریم برزیگری و طبقه کشاورز نمایان است. داستان پادشاهی بهرام گور حاوی بیشترین ابیات دارای مربوط به امر برزیگری است. بر طبق شاهنامه وظایف حکومت‌ها، حمایت از طبقه کشاورز (به‌ویژه هنگام ضرر مالی به علت خشکسالی، حمله آفت ملخ و جنگ‌ها) و تلاش برای تشویق مردمان برای گسترش کشت و زرع در زمین‌های بایر است. در هنگام نبردها سعی می‌شده تا به زمین‌های زراعی دو طرف منازعه آسیبی نرسد. رها نمودن کشاورزی و ترک طبقه کاری توسط کشاورزان بشدت نکوهیده بوده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. در شاهنامه به علت وزن بحر متقارب ابیات، ایرانشهر به صورت شهر ایران در اشعار بکار می‌رود، نمونه:

تو را بانوی شهر ایران کنم بزور و بدل کار شیران کنم

(فردوسی، ج ۲، ص ۱۳۶)

۲. به یاد بیاوریم این ابیات نظامی گنجوی را:

همه عالم تن است و ایران دل نیست گوینده زین قیاس خجل

چونکه ایران دل زمین باشد دل زتن به بود، یقین باشد (نظامی،

ص ۳۱)

۳. حکیم فردوسی در آغاز شاهنامه به این موضوع اشاره می‌کند:

تو این را دروغ و فسانه مدان به یکسان روشن زمانه مدان

از او هر چه اندر خورد با خرد دگر بر ره رمز معنی برد

(فردوسی، ج ۱: ۵)

۶. مادی، گیتیانه

۷. مالک راستی و نیکویی

۸. نام نیا و خاندان زرتشت، دارای سپیدی

۹. جاودانان پاک، مقدسان بی مرگ، شش مهین فرشته زرتشتی
۱۰. پیمان، واحد اندازه‌گیری
۱۱. بیل و آلت شخم
۱۲. سرزنش، ملامت
۱۳. حاجبان و دربانان
۱۴. امر قضاوت
۱۵. حرفه، شغل
۱۶. امام زین‌الدین اسماعیل بن حسین جرجانی (گرگانی)، حکیم، پزشک و فقیه قرن پنجم که ذخیره خوارزمشاهی اثر معروف اوست.
۱۷. برابری، عدل
۱۸. محال و ناممکن شدن
۱۹. دو آتشکده دیگر عبارتند از: آذر فرنیغ (ویژه موبدان) و آذرگشنسب (ویژه جنگاوران)
۲۰. زمین خشک
۲۱. مغرور، خوب، دلپسند
۲۲. پهلوان، قوی
۲۳. آشیانه
۲۴. شتر تیزرو
۲۵. ابریشم
۲۶. تابش و حرارت شدید

منابع

- آبادی، محمد. ۱۳۵۶. «پیشینه دهقان در ادب فارسی». هنر و مردم. ش ۱۷۴، صص ۶۴-۷۰.
- آموزگار، ژاله. ۱۳۹۱. «تاریخ اساطیری ایران». تهران. سمت.
- آیدانلو، سجاد. ۱۳۹۳. «اسفندیار، ایزد گیاهی؟». فصلنامه پژوهش‌های ادبی، س ۱۱، ش ۴۵، صص ۱۰-۴۶.
- آیدانلو، سجاد. ۱۳۸۳. «تاملاتی درباره منابع و شیوه کار فردوسی». نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز. س ۴۷، ش ۱۹۲، صص ۸۵-۱۴۸.
- ابن اسفندیار، محمدبن حسن. ۱۳۵۴. «نامه تنسر به گشنسب، تصحیح مجتبی مینوی». تهران. خوارزمی.

- ابن فندق، علی بن زید. ۱۳۱۷. «تاریخ بیهق». تهران. دانش.
- ابوریحان بیرونی، محمد بن احمد. ۱۳۶۳. «آثار الباقیه، ترجمه اکبر دانا سرشت». تهران. امیرکبیر.
- ابونصری هروی، قاسم بن یوسف. ۱۳۹۰. «ارشاد الزراعه، تصحیح محمد مشیری». تهران. دانشگاه تهران.
- اکبری، فاطمه. ۱۳۹۸. «تحلیل اسطوره ایزد گیاهی و الهه باروری در اسطوره توفان ایرانی و سامی بر مبنای نظریه باروری جیمز جورج فریزر». همایش بین المللی شاهنامه در گذرگاه جاده ابریشم. مشهد.
- اوستا. ۱۳۸۵. «کهن ترین سرودها و متن های ایرانی، گزارش جلیل دوستخواه. تهران. مروارید.
- بدرالزمان، قریب. ۱۳۷۷. «واژه فارسی کشاورز». نامه فرهنگستان. س ۱۶، ش ۴، صص ۱۶۱-۱۶۶.
- بلعمی، محمد بن محمد. ۱۳۵۳. «تاریخ بلعمی، به کوشش محمد پروین گنابادی». تهران. زوار.
- بهار، مهرداد. ۱۳۸۹. «پژوهشی در اساطیر ایران». تهران. آگه.
- بهرامی، تقی. ۱۳۳۰. «تاریخ کشاورزی ایران». تهران. دانشگاه تهران.
- پیامنی، بهناز. ۱۳۸۷. «بررسی تحولات اقتصادی و میزان رشد صنایع در شاهنامه فردوسی». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، س ۱۶، ش ۶۰، صص ۱۳-۳۳.
- تفضلی، احمد. ۱۳۷۶. «دهقان»، ترجمه ابوالفضل خطیبی. نامه فرهنگستان، س ۱۵، ش ۹، صص ۱۴۸-۱۵۵.
- تفضلی، احمد. ۱۳۹۱. مینوی خرد. تهران. توس.
- ثعالبی، عبدالملک بن محمد. ۱۳۸۵. «شاهنامه ثعالبی در شرح احوال سلاطین ایران، ترجمه محمود هدایت». تهران. اساطیر.
- حلبی، علی اصغر. ۱۳۹۹. «تطبیق و بررسی نظریه کنش گرای دومزیل بر داستان رستم و اسفندیار». پژوهش ادبیات معاصر جهان. ش ۲، پاییز و زمستان. صص ۵۶۲-۵۸۸.
- ریاحی، محمد امین. ۱۳۸۲. «سرچشمه های فردوسی شناسی». تهران. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- زارعی، علی اصغر. ۱۳۹۸. «بررسی سه بزه گرشاسب و تطبیق آن با نظریه کنش سه گانه ژرژ دومزیل». مجله مطالعات ایرانی. ش ۳۶: ۴۹-۷۱.
- ستاری، جلال. ۱۳۷۹. «جهان اسطوره شناسی». تهران: نشر مرکز.
- طبری، محمد بن جریر. ۱۳۹۱. «تاریخ طبری یا تاریخ الرسل و الملوک»، ترجمه ابولقاسم پاینده. تهران. اساطیر.
- عباس، احسان. ۱۳۴۸. «عهد اردشیر، ترجمه سید محمد علی امام شوشتری». تهران. انجمن آثار ملی.

- فردوسی، ابوالقاسم. ۱۳۹۴. «شاهنامه، تصحيح جلال خالقی مطلق (چهار جلد)». تهران. سخن.
- فربغ دادگی. ۱۳۹۰. «بندهش»، به کوشش مهرداد بهار. تهران. توس.
- فروهشی، بهرام. ۱۳۹۰. «فرهنگ پهلوی». تهران. دانشگاه تهران.
- قاسمی، علیرضا، نیکویی، علیرضا و رضا چراغی. ۱۳۹۶. «تحلیل گفتمانی طبقه بندی اجتماعی در شاهنامه»، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی فرهنگی. ش ۴، صص ۱۵۵-۱۸۵.
- قیم، عبدالنبی. ۱۳۹۵. «فرهنگ عربی-فارسی». تهران. فرهنگ معاصر.
- کریم زاده نقشینه، رقیه. ۲۰۱۷. «ساختار شناسی ابزار کشاورزی و دامپروری در شاهنامه». دومین کنفرانس مطالعات ایرانی. هند.
- گرامی، بهرام، ۲۰۱۱. «گل و گیاه در شاهنامه فردوسی». ایران نامه. س ۲۶، ش ۱ و ۲، صص ۱۵۵-۱۹۰.
- محمودی، خیراله. ۱۳۸۴. «جایگاه عدد ۳ در فرهنگ و آیین های باستانی ایرانیان». مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز. ش ۴۲، صص ۱۵۰-۱۶۲.
- مدبری، محمود. و تیموری رابر، زکیه. ۱۳۹۶. «عدد سه و تقابل سه گانه های نمادین اسطوره ضحاک در شاهنامه». مجله مطالعات ایرانی. ش ۳۱، صص ۲۰۳-۲۱۶.
- مردی، لیلا، ۱۳۹۴. «نمادها و رمزهای گیاهی در شاهنامه فردوسی». بهارستان سخن. س ۱۲، ش ۲۸، صص ۱۸۱-۲۰۲.
- مسعودی فر، امید. ۱۳۹۶. «سراغاز کشاورزی نظام مند در ایران بر اساس تحقیقات باستانشناسی و مرور وضعیت آن در دوران تاریخ باستانی». فصلنامه باستانشناسی ایران، س ۷، ش ۲، صص ۴۶-۶۱.
- نامور مطلق، بهمن و بهروز عوض پور. ۱۳۹۵. «اسطوره و اسطوره شناسی نزد ژرژ دومزیل». تبریز. نشر موغام.
- نحوی، اکبر. ۱۳۸۴. «نگاهی به روش های ارجاع به منابع در شاهنامه». نامه فرهنگستان. ش ۲۸. صص ۳۳-۶۴.
- نظامی عروضی سمرقندی، احمد بن عمر. ۱۳۸۱. «چهار مقاله». تهران. جامی.
- نظامی گنجوی، الیاس بن یوسف. ۱۳۱۵. «هفت پیکر». تهران. مطبوعه ارمغان.
- نظامی گنجوی، الیاس بن یوسف. ۱۳۱۶. «شرفنامه». تهران. مطبوعه ارمغان.
- واحد دوست، مهوش. ۱۳۸۷. «نهادینه های اساطیری در شاهنامه فردوسی». تهران. سروش.
- یاسمی، رشید. ۱۳۱۴. «ارداویراف نامه». مجله مهر، ش ۱، صص ۲-۴۱.

English Sources

Dumezil, Georges. ۱۹۷۱. «The density of a king». USA: The university of Chicago press.

References (In Persian)

- Abādi, Mohammad.(۱۹۷۸/۱۳۵۶SH). Pishine Dehghān Dar Adab Fārsi. Honar va Adab magazine. No ۷۶: ۶۴-۷۰.
- Abbās, Ehsān.(۱۹۶۹/۱۳۴۸SH). Ahde Ardashir. Tr by Shoshtari. Tehrān: Anjomane Asāre Meli.
- Abonasri Heravi, Ghāsem Ibn Yosouf. (۲۰۱۱/۱۳۹۰SH). Ershad Zerāe.Ed by Mohammad Moshiri. Tehrān: Tehrān University Pub.
- Akbari, Fātemeh.(۲۰۱۹/۱۳۹۸SH). Tahlile ostore izade giāhi , elāhe bārvari dar ostore tofān irāni vā sami. Mashahd: Shāhnāme Intrenātionāl conference.
- Amozgār, Jāleh.(۲۰۱۲/۱۳۹۱SH). Tārikh Asātiri Irān (Irāniān Myth History). Tehrān: Samt.
- Avestā. (۲۰۰۶/۱۳۸۵SH). Kohāntārin sorod hā. Tehrān: Morvārid.
- Aydānlo, Sajjād.(۲۰۱۴/۱۳۹۱SH). Esfandyār , Izad e Giāhi?. Pajoheshhāye Adābi Magazin. No ۴۵ : ۱۰-۴۶.
- Aydānlo, Sajjād.(۲۰۰۴/۱۳۸۵ SH). Tamolati darbare Manabe Ferdowsi. Nashye Saneshkade Adbyate Tabriz. No:۱۹۲.
- Bāhār, Mehr-dād. (۲۰۱۰/۱۳۸۹SH). Pajoheshi dar Asātir Irān (Research of Irānian Myths). Tehrān: Agāh.
- Bahrāmi, Taghi.(۱۹۵۱/۱۳۳۰SH). Tārikh keshāvarzi Irān(Irān agriculture history). Tehrān. Tehrān university Publicātion.
- Bālamī, Mohammad ibn mohammad.(۱۹۷۴/۱۳۵۳SH). Tārikh Balami. Ed by Mohammad Gonābādi. Tehrān: Zavvār.
- Bironi, Mohammad Ibn Ahmad.(۱۹۸۴/۱۳۶۳SH). Asār Bāghiye. Tr by Akbar Dānaseresht. Tehrān : Amir Kabir.
- Fārah-vašī, Bahrām. (۲۰۰۲/۱۳۸۱SH). Farhange Fārsī be Pahlavī (Persian to Pahlavi Culture). ۳rd ed. Tehrān: Tehrān University Printing and Publishing Institute.

- Faranbagh Dādgey, (۲۰۱۱/۱۳۹۰SH). Bondahesh. With the effort of Mehrdād Bāhār. Tehrān. Tous.
- Ferdowsī, Abo al-qāsem. (۲۰۱۵/۱۳۹۴SH). Šāh-nāme. Ed. by Khālegi Motlagh. ۴th ed. Tehrān: Sokhan.
- Gasemi, Ā., A.Nekoe.(۲۰۱۷/۱۳۹۶SH). Tahile Goftemani Tabeghe Ejtmaee. Motāleate Tose Ejtemāee. Magazin. No ۴: ۱۵۵-۱۸۵.
- Gerāmi, Bahrām.(۲۰۱۰/۱۳۸۹SH). Gol va giāh dar shāhnāme. Irānnāme Magazine. No ۲۶: ۱۵۵-۱۹۰.
- Gharib, Badr Zamān.(۱۹۹۸/۱۳۷۷SH). Vājeh fārsi keshavarz. Nāme Farhangestān magazine, No ۴: ۱۶۱-۱۶۶.
- Ghayem, Abdolnabi.(۲۰۱۶/۱۳۹۵SH). Arabic-Persian dictionary. Tehrān: Farhānge Moaser.
- Halabi, Aliasghar. (۲۰۲۰/۱۳۹۹SH). Tatbigh va barsi nazarye konesh garay Dumezil bar dāstān Rostam va Esfāndyār. Pajohesh Adbyāt Moser Jāhān, No ۲: ۵۶۲-۵۸۸.
- Ibn Fondogh, Ali Ibn Zeid.(۱۹۳۸/۱۳۱۷SH). Tārihe Beyhagh (Beyhagh Histiry). Tehrān: Danesh.
- Ibnesfāndyār , Mohammad Ibn Hasan.(۱۹۷۵/۱۳۵۵SH). Nāme Tansar, Ed by Mojtābā Minavi. Tehrān: Kharazmi.
- Karimzādeh, Rogye.(۲۰۱۸/۱۳۹۷SH). Sākhtār shenāsi abzāre dar Shāhnāme. Second Irāninan Confrence. Indiā.
- Mahmodi, Kheirāllāh.(۲۰۰۵/۱۳۸۴). Jāygāh adad ۳ dar farhang Irān. Olom ejemāee Magazin shirāz . No ۴۲: ۱۵۵-۱۹۰.
- Masoudifar, Omid.(۲۰۱۷/۱۳۹۶SH). Sarāgāz keshāvarzi nezām mand dar Irān bar asās tahghighāt bāstānshenāsi. Bāstānshenāsi Irān magazine. No ۲: ۴۶-۶۱.
- Modaber, Mahmud, Teymori, Zakie. (۲۰۱۷/۱۳۹۶SH). Aaadad ۳ va tāghabol segāne ostore Zahāk., Motāleāt irāni magazine. No ۳۱: ۲۰۳-۲۱۶
- Mrandi, Leilā.(۲۰۱۵/۱۳۹۴SH). Nemādhā vā ramz giāhi dar shāhnāme. Bāharestān sokhan magazine. No ۲۸: ۱۸۱-۲۰۲.
- Nahvi, Akbar(۲۰۰۵/۱۳۸۴SH). Negahi be Raveshhaye Erjae Manabeh dar shahname. Nameh Farhangestan. No ۲۸: ۳۳-۶۴.

- Nām-var Motlaq, Bahman and Awaz-pūr, Behrūz. (۲۰۱۵/۱۳۹۵SH). Ostūre va Ostūre-šenāsī Nazde Georges Dumezil (Mythology and Mythology by Georges Dumzil). Tehrān: Mūqām.
- Nezami Arozi, Ahmad. (۲۰۰۲/۱۳۸۱SH). Chārmāghāle, Tehrān: Jāmi.
- Nezāmi Ghanjavi, Elyās.(۱۹۳۶/۱۳۱۵SH). Haftpeykar. Tehrān: Armāghān.
- Nezāmi Ghanjavi, Elyās.(۱۹۳۷/۱۳۱۶SH). Sharafnāme. Tehrān: Armaghan.
- Pyamāni, Behnāz.(۲۰۰۸/۱۳۸۷SH). Baresi tahāvolāt eghtesādi dar shāhnāme Ferdowsi. Dāneshkade adbiat magazine, No ۶۰: ۱۲-۳۳.
- Riahi, Mohammad Amin.(۲۰۰۳/۱۳۸۲SH). Sarcheshmeh Ferdowsi shenāsī (Origins of Ferdowsi studies). Tehrān. Pajoheshgāh olom ensāni.
- Sālebi, Abdolmalek.(۲۰۰۶/۱۳۸۵SH). Sāhna,e Sāleni, Tr Mahmood Hedayat. Tehrān.Asātir.
- Sattārī, Jallāl.(۲۰۰۰/۱۳۷۹SH). Jahāne Ostūre-šenāsī (The world of my thology). Tehrān: Markaz.
- Tabarī, Mohammad Ebne Jarīr. (۱۹۸۳/۱۳۶۲SH). Tārīxo al-rosol va al-molūk (History of the Messenger and the Kings). Tr. by Abo al- qāsem Pāyande. ۲nd Vol. ۲nd ed. Tehrān: Asātir.
- Tafazili, Ahmad.(۲۰۱۲/۱۳۹۱). Minoye Kherad. Tehrān: Tous.
- Tafazoli, Ahmad.(۱۹۹۷/۱۳۷۶SH). Dehgān. Nāme farhāngestān. No ۹: ۱۴۸-۱۵۵.
- Vāhad Dūst, Mahvaš. (۲۰۰۷/۱۳۸۷SH). Nāhadine asātiri dar shāhnāme. Tehrān: Sorūš.
- Yāsemī, Rašīd. (۱۹۳۵/۱۳۱۴SH). Aradaviraf name. , Mehr magazine. No ۱: ۲-۴۱.
- Zaree, Aliasghar.(۲۰۱۹/۱۳۹۸SH). Barresi ۳ Bezeh Garshāsb vā Tātbighe on bār asās nāzrye Dumezil. Motāleāāt Irāni Magazine. No ۳۶: ۴۹-۷.